

ALPAMIŞ DESTANI VE DEDE KORKUT KİTABI'NDAKİ MİTOLOJİK MOTİFLER*

The Mythological Motives in The Epic Story of
Alpamiş and in The Book of Dede Korkut

Motifs mythologiques dans l'épopée
"Alpamiş" et le livre "Dede Korkut"

Doç. Dr. Cabbar İŞANKUL*
Aktaran: Selami FEDAKAR**

ÖZET

Halkın inançlarını, hayata bakış tarzını ve düşünce seviyesini en ince ayrıntılarına kadar yansıtan halk bilgisi ürünleri, içinde bulundurduğu birçok bakış açısını ve bunun üzerindeki değerlendirmeleri, semboller yardımıyla ifade etmeye çalışmıştır. Bu açıdan bu sembolik ifadeleri günümüzde dahi ihtiva eden sözlü anlatımların, mitolojik ve tarihi temellerinin araştırılmasının yanında, bu anlatımların birer sembolik sanat olarak kabul edilip değerlendirilmeleri zorunluluğu vardır.

Türk destanlarından "Alpamiş Destanı" ve "Dede Korkut Kitabı"ndaki sembolik ifadeler, halkın hayata bakış tarzının değişik yönlerini ve gelişim aşamalarını ifade etmesi bakımından oldukça önemli eserlerdir. Sembolik mana ifade eden mitolojik motifler bakımından oldukça zengin olan bu destanlardaki en önemli motiflerden biri "Kahramanın Hapsedilmesi" motifidir.

Bu makale, "Alpamiş Destanı", "Dede Korkut Kitabı" ve daha başka Türk destanlarında da karşılaştığımız kahramanın hapsedilmesi motifine yüklenmiş olan sembollerin açıklanması ve bu iki anlatımda mevcut olan sembolik ifadelerin benzer ve farklı yönlerinin tespit edilmesi ve bunların sebeplerinin aydınlatılması amacıyla hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler

Alpamiş, Dede Korkut, Destan, Özbekistan, Türkiye

ABSTRACT

People in the past and in present have been trying to explain their believes, world views and evaluations of the various events by using folklore and particularly the symbols and symbolic elements within the folk creations. For that reason, the folk narratives, which includes symbolic elements, should not only be examined from the point of mythological and historical views, but they should also be evaluated by their symbolic elements.

By their symbolic expressions, which represent the world view of the Turkish people, the epic story of "Alpamiş" and the epic stories in "The Book of Dede Korkut" have an important place with in the literary world. In these epic creations one of the important mythological motives is "Capturing the Hero".

The aim of this article is to explain, the symbolic meanings of the Capturing the hero motif which is encountered in the epic of Alpamiş and the epic stories in the Book of Dede Korkut, and also some their Turkish epics. There will also a comparison between the two of epic creations by usage of symbols. Besides the comparison, the explanations will be made for the reasons of similarities and differences in usage of same symbols.

Key Words

Alpamiş, Dede Korkut, Epic, Uzbekistan, Türkiye

* Özbekistan Bilimler Akademisi, Alishir Nevayi Dil ve Edebiyat Enstitüsü Öğretim Üyesi.

** Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Araştırma Görevlisi.

Her halkın, inançları, hayata bakış tarzı ve düşünce seviyesi, önce o halkın sözlü ürünlerine yansır. Düşünce tarihi ve aşamaları sözlü edebiyat mahsullerinde ortaya çıkar. Halk düşüncesindeki dünyayı ve kendini algılama gibi aşamalar halk bilgisinde vücut bulur.

Türk boylarının, "Alpamış", "Dede Korkut Kitabı", "Manas" ve "Koroğlu" gibi destanları iptidai düşüncenin, bugünkünden farklı olarak dünyayı semboller yoluyla anlamaya çalıştığını, sembollerle değerlendirdiğini göstermektedir. Atalarımızın dilini tam olarak bir semboller dili şeklinde değerlendirmek de mümkündür. Sembolsüz bir sanat, gerçek anlamda bir sanat ürünü sayılmaz. Günümüzde, sözlü yaratmaların, sadece mitolojik veya tarihî temellerinin ne olduğunu tespit etmek yeterli değildir. Aynı zamanda, bu yaratmaların ve temellerinin sembol sanatı çerçevesinde değerlendirilip tahlil edilmesi gerekmektedir.

Türk destanlarından "Alpamış Destanı" ve "Dede Korkut Kitabı"ndaki her tip ve her sembol, halkın hayata bakış tarzının değişik yönlerini ve gelişim aşamalarını ifade etmektedir. Gerçi bu tipler ve semboller, halk düşüncesinin eski şekillerine ait olsalar da, şiir olarak ilk gözlemleri vermeleri açısından da oldukça değerlidir.

Folklordeki her ürün, farklı tarzlar da olsa da, bazı semboller temelinde yaratılmıştır. Bu sembollerin temellerini ve mahiyeti anlamadan, bu folklor ürünlerinin mahiyetini tam olarak açıklamak mümkün değildir.

"Alpamış Destanı" ve "Dede Korkut Kitabı"nda sembolik anlama sahip olan mitolojik motifler oldukça fazladır. Bu destanlardaki sembolik anlam taşıyan motiflerden biri de "Kahramanın Hapsedilmesi" motifidir. "Alpamış Destanı",

"Dede Korkut Kitabı" ve daha başka destanlarımızda bulunan kahramanın hapsedilmesi motifini açıklamak, bu motive yüklenmiş olan sembolik ifadeleri yorumlamakla mümkün olabilir.

"Alpamış Destanı"nın ikinci bölümünde Alpamış, kayınbabası Baysarı'yı kurtarmak amacıyla, kırk yiğidini de yanına alıp tekrar Kalmuk yurduna gider. Yaşlı bir kadın olan Sürhayıl'ın bulunduğu yere ulaşırlar ve Sürhayıl misafir etmek bahanesiyle kahramanımız ve yiğitlerini sarhoş eder. Bu bölüm destanda şöyle anlatılır:

*Kulsam deb ayyar mashara,
İçayatur şunday tura.
Hiyla bilan aqlın alar,
...Sulab yatır kırk bir serdar,
Neça hum araknı içib,
Endi mast bop kaldı kaysar. (Alpamış, 1993, ss. 38-39)*

(Kurnaz der, şunu etsem maskara,
İçki içiyor şimdi böyle tóra!
Hile ile aqlını alır,
...Mest olmuş yatıyor kırk bir serdar,

Birkaç kadeh içki içip,
Şimdi mest oldu hükümdar.)

Sürhayıl, hepsini sarhoş ettikten sonra, Alpamış'ın kırk yiğidini yakar, fakat "ateşin yakmadığı" ve "kılıcın kesmediği" biri olduğu için Alpamış'ı yakamaz ve öldüremez. Onu, kendi atı olan Bayçıbar'ın kuyruğuna bağlayarak yer altında kazdırdığı zindana atar. Kalmuklar, Alpamış'ın sarhoş olmasını: "Şimdi ölü (gibi), sarhoş olup yatan birisi" (Alpamış: 1993, s. 41) şeklinde değerlendirir. Alpamış ise kendi durumunu: "Sarhoş olmuşum ve artık zindanda mahkumum" (Alpamış: 1993, s. 43) şeklinde tarif eder.

Dede Korkut Kitabı'ndaki "Salur Kazanın Evinin Yağmalandığı Boy"da Salur Kazan'ın kendi evini, daha doğru-

su yurdunu bırakıp ava gittiğinde oğlu ve hanımının kafirlere esir olmasının sebebi de sarhoşluktur: *"Tokuz kara gözlü, hub yüzlü, saçı ardına örülü, göksi kızıl dügmeli, elleri bileğinden kınalı, parmakları nigarlı, mahub kafir kızları kalın Oğuz biglerine sağrak sürüp içerdiler-idi. İçüp içüp Ulaş oğlu Salur Kazanunun alnuna şarabun itisi çıktı."* (Ergin: 1958, s. 95)

Bamsı Beyrek'in esir olmasının asıl sebebi de aynı şekilde sarhoşluktur: *"...Yarımason yarçımason, ol mel'un yedi yüz kafir-ile yıldı. Beyrek ap alaca gerdegi içinde ziyüp içüp bi-haber oturur-idi. Dun uyhusında kafir otağa koyıldı. Nayibi kılıcın sıyırıldı eline aldı. Menüm başum Beyregün başına kurban olsun dedi. Nayib paralandı şehid oldu. Derin olsa baturur kalabalık korhudur, at işler er öginür, yayan erün umudi olmaz. Otuz tokuz yigit ilen Beyrek tutsak gitdi."* (Ergin: 1958, s. 130)

Dikkat edilecek olursa, hem Alpamış Destanı'nda ve hem de Dede Korkut Kitabı'nda kahramanların esir olma sebebi onların sarhoş olmalarıdır. Başka destan ve masallarımızda da sarhoşluk ve esir olma (dağda, mağarada, kuyuda, zindanda ve bazen de kalede esir olma) durumu yan yana kullanılmaktadır.

Yusuf ve Ahmed Destanı'nda da Yusuf ve Ahmed sarhoşluktan dolayı Mısır Padişahı'nın esiri olurlar: *"İşte o gün Ahmedbek kırk yiğidi ile içti şarabı, hepsi sarhoş oldu."* (Yusuf ve Ahmed: 1987, s. 78)

Göroğlu (Köroğlu) dairesi destanlarında, Göroğlu, kırk yiğidiyle bir araya gelir ve onlara kasede şarap sunar. Şarabı yiğitlerin hepsi içemez, çünkü şarap içenlerin herhangi bir önemli bir görevi yerine getirmeleri, yani sınavdan geçmeleri zorunludur.

Herkesin şaman olamadığı gibi, herkes şarap içmeye muvaffak olamaz. Şarabı sadece alplar içebilir. Malumdur ki, destanların yapısına göre, doğuşlarından önce alplara ilahi kerametler verilir ve koruyucu ruhlar ve kahramanlar onlara daima yardım eder.

Kahramanın doğumundan önce onun anne ve babasının çocuksuz olması sembolik bir manaya sahiptir. Bu sembolik mana, saltanatı sağlamlaştıracak, dağınık halde bulunan halkı tekrar birleştirecek yeni bir kahramanın doğumuyla alakalıdır. Alpamış Destanı'nda Alpamış, Dede Korkut Kitabı'nda Bamsı Beyrek'in doğmalarından önce onların ana babalarının yurdundaki durum da bu şekildedir. Yani halkı bir araya toplayacak bir kahramana ihtiyaç vardır. Alpamış Destanı'nda halkın bölünmüşlüğü ve dağınıklığı Baysarı'nın Kalmuk ülkesine göçmesi ile ifade edilir. Dede Korkut Kitabı'nda ise, her hikayede bütün Oğuzlar birleştikleri zaman düşmanlarını yenerler ve amaçlarına ulaşırlar. On iki hikayenin her birinde bu birliğin üzerinde tekrar tekrar durulması boşuna değildir. Zira, Türkler tarihin belli dönemlerinde büyük bir saltanata, sınırsız bir hakimiyet ve hükümlanlığa sahip olmuşlardır. Karşılıklı bölünmeler, boylar arasındaki mücadeleler ve benzer sebeplerden dolayı bu büyük hakimiyet ve saltanat zamanla zarar görmüştür. Daha sonra Alpamış, Bamsı Beyrek ve Manas'a benzer kahramanlar doğmuş ve bu kahramanların mücadeleleri ile Türk boyları tarih sahnesindeki eski yüksek mevkilerine tekrar kavuşmuşlardır. İşte bu tarihi olayların sanatsal ifadesi, Alpamış Destanı ve Dede Korkut Kitabı'nın asıl mahiyetini oluşturmaktadır.

Dede Korkut Kitabı'ndaki Bamsı Beyrek Hikayesi'nde, Bamsı Beyrek'in

boz aygırı, gürzü, kılıç ve oku başka bir ülkeden getirilir. Bunun sembolik olarak ifadesi, Bamsı Beyrek'in, elden giden hakimiyet ve saltanatı Oğuz eline tekrar geri getirmesidir.

Alpamış Destanı'nda Alpamış'ın dedesi Alpınbiy'den kalan, küflenmeye yüz tutmuş yayı sadece Alpamış kaldırabilir. Alplik yayının küflenmesi, Alpınbiy'in kendi misyonunu sonuna kadar beceremediğini, yani birliği sağlama görevini tam olarak yerine getiremediğini gösterir. Bu misyon, sadece yeni bir alp-kahraman tarafından tam olarak yerine getirilebilir. Zira, Türk boylarının inancına göre yay, hakimiyet ve saltanat sembolü olarak kabul edilmektedir.

Alpamış ve Bamsı Beyrek'in sarhoşluktan dolayı esir düşmeleri tesadüfi bir yapı değil, bu onların doğumlarından itibaren alplik makamına erişmeleri için gerekli sınavlardan biridir. Bu nedenle Barçın, sevgilisi Alpamış hakkında konuşurken her defasında ondan övünerek şöyle bahseder:

*Atı Alpamış yarım bardır,
Çakasda şunkarım bardır,
Elda zorabarım bardır,
Çille kirgende mest bolgen,
Hatapge başını urgen,
Ne zorlarning dadını bergen,
Kongıratıta kayserim bardır.* (Alpamış: 1992, s. 50)

(Alpamış adlı yarım var,
Çakas² şahinim var,
Yurtta civan-merdim var.
Çilleye girdiğinde³ kendinden geçen,

Deve semerine başını vuran⁴,
Nice güçlülerin sonunu getiren,
Kongırat'da sultanım var.)

Sarhoşluk Türklerin eski inançlarına göre, koruyucu ruhlar (atalar kültü) ile karşılaşış onunla konuşma olarak değerlendirilir. Sarhoşluk, yani kendinden

geçme şamanın vecd (trans) halidir. Şaman sadece vecd halindeyken diğer dünyaya yolculuk edebilir.

Çinlilerin "Müzik Tarihi" adlı kitapta, Çin'in batısında yaşayan eski Türklerin müzik ve dansları hakkında bilgiler bulunmaktadır. Türklerin, Çinlilere de geçen danslarından birisi "Hut-en'u" dansı olup, bu dans sadece erkekler tarafından icra edilmektedir. Dans eden kişi iki eline şarap kadehi alır ve onu içerek dans etmeye devam eder. Şarap bitene kadar devam eden dans, şarabın bitmesiyle son bulur. Bu dans bize, şamanın şarap içerek dans etmesini ve vecd haline geçmesini hatırlatmaktadır. Sarhoşluk ve kendinden geçme, yani şamanın diğer dünyaya yolculuk etmesindeki durum, bu dansa aksetmiştir.

Sarhoşluk ve kendinden geçme, ölümlü sembolize etmektedir. Vecd halindeki şaman kendisinin öldüğünü ve vücudunun parçalara ayrıldığını hisseder. Yeniden dirilme merasiminin acı verici ve azaplı olması, şamanın güç ve kuvvetinin de o kadar çok olduğunu gösterir.

Altay şamanları tarafından gelecekte muhafaza edilerek günümüze ulaşan törenlerde de mevcut olan kendinden geçme, şaman ruh halinin en yüksek mertebesi olarak kabul edilir ve daha fazla kendinden geçen şamanlara büyük bir hürmet ve saygı gösterilir.

Sarhoşluk ve kendinden geçmedeki amaç, "ölüm" haline geçme, diğer dünyayı ziyaret etme, ilahi güç ve kuvvete sahip olup, tekrar doğmaktır. Alpamış Destanı'nın birinci kısmında, kahraman yarı Barçın'ı alıp gelmek için yol alırken bir mezarda (dağ, mağara veya mukaddes yerler, yani ruhlar ile görüşme yeri olarak kabul edilir) uyuya kalır. Orada çiltanlar (kırk evliya) Alpamış'ın ruhu ile Barçın'ın ruhunu buluştururlar: "Çil-

tanlar: -Bu yiğit Şahu Merdân Pir'in müridiymiş. Bizim sohbetimize daha önce bulunmuştu, o zaman onu iyi karşılamamıştık, diyerek keramet ile Çılbur Çöllü'nden, Ayna Gölü'nden, yattığı yerden Barçın'ın ruhunu teninden alıp geldi. Alpamiş'in uyuduğu yerde de onun ruhunu teninden aldı. Alpamiş'in ruhu ile Barçın'ın ruhunu ortada bir yerde bıraktı. Çiltanlar bir kase şarabı Barçın'ın ruhuna verdi, Barçın'ın ruhu şarabı eline aldı...Alpamiş'in ruhuna lütfen alın dedi." (Alpamiş: 1992, s. 86)

Salur Kazan'ın esir oluşu ve bu esirliğin diğer dünyaya yolculuk etme ile bağlı olduğu Dede Korkut Kitabı'nda oldukça açık bir şekilde ifade edilmektedir: "...Hele Kazan'ı getürdiler, Tomanın Kal'asında bir kuyuya bıraktılar. Kuyunun ağzına bir değirmen taşı koydılar. Yimeğini suyunu değirmen taşı delüğünden virürler-idi. Bir gün Tekürün 'avradı aydur: Varayın, Kazanı göreyin ne hallu kişidür bunça adamlara zarb urur-imiş didi. Hatun gelüp zindançıya kapuyı aç durdu. Çağırdı, aydur: Kazan Big nedür haluñ, dirliğuñ yir altında mı hoşdur yohsa yir yüzinde mi hoşdur, hem şimdi ne yirsin ve neye binersin didi. Kazan aydur: Ölüleriñe aş virdüğün vakit ellerinden aluram, hem ölüleriñüzün yorgasına binerem kahillerin yederem didi." (Ergin: 1958, s. 235)

Alpamiş'in yedi yıl, Bamsı Beyrek'in on altı yıl zindanda kaldığı süre içinde onların öldüğü haberinin gelmesinin altında da aynı sembolik anlam saklıdır.

Kahramanın diğer dünyaya sefer etmesindeki amaç, sihirli güce sahip olup tekrar doğma, bir makamdan ikinci bir makama yükselmedir. Bundan dolayı Türk şamanlarının günümüze kadar ulaşmış törenlerinde kendinden geçme,

kendi kendini hırpalama, başını ve vücudunu yaralama gibi durumlara rastlanır. Şamanın bu hali, bir makamdan daha üst bir makama geçiş töreniyle ilgili olup, onun vücudunu yok sayarak ruha dönüşmesini ifade eder. Bu törenle şamanın vücudunu yok sayarak yeniden doğması, koruyucu ruhların gücünü kendinde toplaması yoluyla dünyayı yeniden kurması sağlanır.

Sarhoşluk ve kendinden geçme hali, Zerdüştlerin kitabı "Avesta"da da mevcuttur. Avesta'da "hauma" içkisinden, kişide cezbe uyandıran, ilahi güç, kuvvet ve ölümsüzlük bahşeden bir içki olarak bahsedilmektedir. Avesta'daki bilgilere göre, bu içkiyi içen kişi, herhangi bir zamanda, hem yerde ve hem de ruhlar arasında olma kabiliyetine sahip olabilir.

Alpamiş Destanı ve Dede Korkut Anlatmalarında sarhoşluk ve zindana atılma motiflerinin yan yana bulunması tesadüfi değildir. Kahraman bir makamdan diğer bir makama geçerken bir çok sınava tâbi tutulmaktadır. Bamsı Beyrek de bu sınavlardan bazılarını tâbi tutulmaktadır. Destanlardaki bu sınavlardan sadece kahramanlar (alpler) geçebilmektedir.

Alpamiş ve Bamsı Beyrek sevgililerinin istediği şartları yerine getirerek birinci sınavdan geçerek ikinci makama yükselirler, sarhoşluklarından faydalanan düşman tarafından hapsedilen kahramanlar zindandan kurtularak ikinci makama yükselir. Birinci sınav kahramanın ya da şamanın artık kâmil olduğunu gösterir, ikinci makama geçiş ise, onun yurdunu yönetecek, saltanat sahibi olabileceğini ifade etmektedir. Bu durum, Alpamiş Destanı ve Dede Korkut Kitabı'ndaki mitolojik unsurların köklerinin tarihin en eski dönemlerine kadar uzandığını göstermektedir. Zira, şaman-

lık töreninde kendinden geçme makamından geçen şaman, kötü ruhları ve kötü güçleri yenme kudretine sahip olmaktadır.

Eski Türk ve Hint efsanelerinde günah işleyen kişinin kapalı bir yere konması (yani hapsedilmesi) ile ilgili anlatmalar mevcuttur. Kapalı tutulan kişinin oradan çıkması, anasından yeniden doğmasıyla eş tutulmaktadır. Hintlilerde sığır yılında (Çin takvimine göre ikinci yıl) yeniden doğma ile ilgili bir tören mevcuttur (Frezer: 1989). Bu törene göre, kahin, bir sığır tulumuna girer ve bir müddet sonra dışarı çıkar. Kahinin dışarı çıkışı, onun yeniden doğmasını sembolize etmektedir. Zindan (kuyu, mağara vb) karanlık olması ve boşluk hissi uyandırması açısından ana karnını hatırlatmaktadır.

Dikkat edilecek olursa, kahramanlar sınavlarda daima koruyucu güçlerin yardımıyla başarılı olurlar. Onların esaretten kurtulmalarında da koruyucu güçlerin yardımları söz konusudur.

Alpamış, atı Bayçıbar'ın kuyruğu, Bamsı Beyrek ise, kral kızının sarkıttığı urgana tutunarak zindandan kurtulur. At yelesi, bazen de kız saçı ve organ sîhrî bir ritüel özelliğe sahip olup, bu ritüelin kökleri mitolojik dönem inançları ile doğrudan ilgilidir. İptidai insan düşüncesine göre saç ya da yeleden ruhlar yaşamaktadır. Türk boylarının çoğunun masallarında mevcut olan, kendi yelesini uzatan dev, at, kurt veya saçını uzatan peri, saçını veya yelesini tutan kahramanı hemen hapseder.

Altay şamanlarının başlıkları, at ya da boğa yelesinden hazırlanmaktadır (XIX. Asır Ahiri...: 1971, s. 16). Şamanlık geleneğine göre, saç veya yele canlı ve kudretlidir.

Hem Alpamış ve hem de Bamsı Beyrek'in koruyucu güçlerin yardımıyla

zindandan kurtularak, yani yeniden doğarak, bir makamdan diğer bir makama yükseldiğini, onların esaretten sonra kıyafetlerini değiştirmelerinde de görebiliriz. Alpamış yedi yıllık esaretten sonra yurduna döndüğünde Kultay kılığına, Bamsı Beyrek ise, ozan kılığına girmiştir. Kahramanların zindandan kurtulduktan sonra, başka bir kıyafete girerek yurtlarına dönmeleri, anlatmaların yapısında mevcut olan mitolojik tabakaların tarihî olarak çok eskilere dayandığının belirtisidir. Kahramanların kıyafet değiştirmeleri, onların diğer dünyaya sefer ettiklerini ve yeniden doğarak daha yüksek bir makama yükseldiklerini göstermektedir. Kıyafet değiştirme, bir ilahilik belirtisi olarak düşünülür. Sadece en üst mertebeye ulaşmış olan şaman, bir kıyafetten diğer bir kıyafete geçebilir. Alpamış'ın neden Kultay'ın kılığına ve Bamsı Beyrek'in ise neden bir ozan kılığına girdiği, anlatmalarda açık olarak görülmektedir.

Bamsı Beyrek'in bir ozan kılığına girmesi, onun koruyucu ruh olan Dede Korkut'un kılığına girmesidir. Dede Korkut Kitabı'nda bunu açıklayacak işaretler mevcuttur. Dede Korkut gelip, Bamsı'ya isim verir:

Sen oğlunu Bamsam diyü ohşarsın

Bunun adı boz aygırlu Bamsı Beyrek olsun

Adını ben virdüm yaşını Allah virdün. (Ergin: 1958, s. 121)

Bamsı Beyrek'in evlenmek için evlilik şartlarını yerine getirmesinde de Dede Korkut yardım eder. Demek ki, Bamsı Beyrek'in ozan - atalar kültürünü kendisinde temsil eden koruyucu ruh Korkut Ata kılığına girmesi boşuna değildir.

Alpamış'ın, Kultay'ın kılığına girme sebebi destanın bir yerinde belirtilmektedir:

"Kultay aytdı: Alpamış'ın belgisi şul edi. Öng egnide Şahı Merdan pırning çap egnide özimning beş pencemning izi bor edi." (Alpamış: 1993, s. 153)

(Kultay: Alpamış'ın işareti şu idi. Sağ omzunda Şahı Merdan pîrin, sol omzunda benim beşparmağımın izi vardı, dedi)

Meşhur folklorcu Hadi Zarif, Şahı Merdan'ın işaretini İslam'dan sonraki devrin destana tesiri olarak kabul etmiştir. İşte bu işaret, yani Alpamış'ın omzunda Kultay'ın beşparmağının izinin olması, Kultay'ın sıradan bir çoban değil, onun aynı zamanda bir koruyucu ruh olduğunu göstermektedir.

Kultay'ın sıradan bir çoban olmadığı, destanın başında da anlatılmaktadır:

"Kultay hem zehir çal edi, yatgen cayıda bir kur hayt tartgandi, toksan tukaydan yılki yığılıb kaşıge keldi" (Alpamış: 1992, s. 76)

(Kultay da zehir gibi bir ihtiyardı, yattığı yerden bir nara attı, doksan otaktan sürüler toplanıp karşısına geldi.)

Korkut Ata'nın Bamsı'ya isim vererek, "boz aygırlı olsun" demesi ile Kultay'ın Alpamış'a at seçip vermesi aynı temelden kaynaklanan benzer durumlardır.

Alpamış'ın omzundaki beşparmak izinin sahibi de, ona isim veren de, at şeklinde kahramanı kurtaran da koruyucu ruh Kultay'dır. Bundan dolayıdır ki, Alpamış, atalar kültürünü temsil eden Kultay'ın kılığına girer.

Hem Kultay'ın, ve hem de Korkut Ata'nın atalar kültürü ile bağlı olması, kitaptaki bir çok yerde sembolik olarak verilmiştir. Bilinmektedir ki, atalar kültürünü temsil eden koruyucu ruh, medenî devirde gaip dünya ile insanları birbirine bağlayan kişiye dönüşmüştür. Aynen Alpamış Destanı'ndaki Kultay gibi, Dede

Korkut da eserde koruyucu ruh olarak tasvir edilmiştir.

Medenî devirde atalar kültürü, esas olarak kendisini rüyalarda göstermektedir. Böyle mitolojik bir tabaka, çeşitli milletlerin folklorik ürünlerinde de vardır.

Alpamış Destanı'nda kahramanın, çobanların yerinde uyuyup, rüyasında peygamberi görmesi, onun Şahı Merdan Pîr'in yardımıyla gelecekte tâbi tutulacağı sınavlardan geçerek muradına ereceğine delalet eder:

Rahm eyleb yubardı har kılgen Cabbar,

Hemme pîrler senge boldi mededkar, Könglingden ketadi bir zerre gubar. (Alpamış: 1993, ss. 92-93)

(Rahm eyleyip gönderdi yüce Cabbar,

Bütün pîrler senden medet umar, Gönündeki bir zerre sıkıntı gider.)

Şahı Merdan Pîr ile ilgili olaylar Hadi Zarifin de belirttiği gibi, sonraki devirlerin ürünü olup, aslında, Alpamış'a pîrlik, yani koruyuculuk yapan ve atalar kültürünü temsil eden kişinin Kultay olduğunu tekrar hatırlatalım.

Kitabı Dede Korkut'ta Yigenek'in Korkut Ata'yı rüyasında görmesi de, atalar kültürü ile ilgili yönünü açık olarak göstermektedir:

"...közim uyhuda iken düş gördi, ala gözüm açuban dünya gördüm, ağ boz atlar çapdurur alplar gördüm, ağ ışuklu alpları yanuma saldum, ağ sakkalı Dede Korkutdan öğüt aldum, ala yatan kara tağları aşdum, ilerü yatan Kara Deñize girdüm, gimî yapup kömlegüm çıkar-dum yılken kurdum, ilerü yatan deñizi deldüm kiçdüm, öteki kara dağın bir yanına alnı başı balkır bir er gördüm..." (Ergin: 1958, ss. 201-202)

Rüyadaki "Ak Boz Atlar", "Ak Işıklı Alpler", "Ak Sakallı Dede Korkut" gibi

sıfatlar mitolojik bir özelliğe sahiptir ve her birinin ayrı bir anlamı ve yorumu vardır. "Ak Sakallı Korkut Ata" ise, atalar kültünü temsil eden koruyucu ruh sembolüdür.

Medenî devirde, atalar ve onlarla ilgili kültler mitolojik unsur olarak sadece rüyalarda kendini gösterir. Bu kültler bazen de doğrudan dini inançlar ile karışıp, koruyucu ruh, koruyucu külte dönüşür.

Alpamış'ın yedi yıllık esirlikten sonra, Kultay'ın kıyafetine, Bamsı Beyrek'in ise ozan kıyafetine girmeleri, yani aslında onların koruyucu ruh olan Kultay ve Dede Korkut'un kıyafetine bürünmeleri mantıklı bir aşama oluşturur.

Esirlik ve esirlikten sonra, kıyafet değiştirme, Homer'in "Odyssey" destanında da mevcuttur. Başka bir dünyadan, kıyafet değiştirerek dönen Odiseus'un kimliği, kendi yayı ile ok atmasıyla ortaya çıkar.

Hem Alpamış ve hem de Bamsı Beyrek esirlikten sonra, yurtlarına dönüp, kendi yaylarıyla ok atarlar. Fakat onların kimliği, sevdikleri ile karşılıklı söyleşme yapana kadar ortaya çıkmaz. Alpamış'ın, hanımının düğününe Kultay kılığında gelmesi ve Bamsı Beyrek'in ozan kılığında söyleşmesi, bu anlatmaların köklerinin çok eski dönemlere kadar uzandığını bir defa daha gösterir.

Koruyucu ruh olarak tekrar dirilen şamanın, sadece fizikî değil, aynı zamanda sihirli güçlere de sahip olduğunu göstermesi gerekir. Bu nedenle, şaman ve bahşi kelimeleri çok eski dönemlerde aynı manada kullanılmıştır.

Görüldüğü gibi, "Alpamış" ve "Dede Korkut" destanlarındaki kahramanların sarhoşlukları ve hapsedilmeleri, esirlikten sonra başka bir kıyafete bürünmeleri Türk boylarının eski tasavvurları ile

doğrudan ilgili olup, bu tasavvurlar destanlara sembolik olarak aksetmiştir.

Bu ise, "Alpamış Destanı" ve "Dede Korkut Kitabı"ndaki mitolojik tabakaların çok eskilere dayandığını ve bütün Türk boylarının haklı gururu ve övünç kaynağı olan bu eserlerin, dünya edebiyatının nadir örnekleri olarak kabul edilen "İlyada", "Odyssey" ve "Kalavela" gibi eserlerle boy ölçüşebilecek seviyede eserler olduğunu göstermektedir.

NOTLAR

* Bu makale, Doç Dr. Cabbar İşankul'un 1999'da yayımlanan *Folklor: Obraz ve Talkin (Folklor: Tip ve Yorum)* adlı kitabından alınmıştır ve bu bölüm kitapta "Alpamış Dastanı ve Dede Korkut Kitabıdaki Tutkunluk Motivining Kıyası Tahlili (Alpamış Destanı ve Dede Korkut'taki Esirlik Motivinin Karşılaştırmalı Tahlili)" adını taşımaktadır.

¹ Töra: Hükümdar ailesine mensup, soylu kişi.

² Çakas: Av kuşlarının kondurulduğu tel.

³ Çille: Yılın en sıcak veya en soğuk kırk günü manasındadır, "Çilleye Girmek" ise, "Kamil insan olmak için inzivaya çekilmek, çile çekmek" manasında kullanılmaktadır.

⁴ Deve semerine (hatap) başını vurmak: Çileye giren kişinin kamillğin en üst noktasına erişmesi ve başka yerde meydana gelen olay hakkında bilgi sahibi olmasını ifade eder.

KAYNAKLAR

Alpamış. Anlatan: Fazıl Yoldaşoğlu. Yayına Hazırlayan: (Hadi Zarif) - Töre Mirzayev. Taşkent: Özbekistan Neşriyatı, Cilt: I, 1992, Cilt: II, 1993.

ERGİN, Muharrem. *Dede Korkut Kitabı-I*. Ankara: TTK Basımevi, 1958.

FREZER, J. J. *Folklor v vethom zavete*, Moskova, 1989.

XIX. Asır Ahiri XX. Asır Başındaki Sibir Halklarının Dini Tasavvurları ve Urf-Adetleri. [Sibirya Halklarının XIX. Asır Sonu ve XX. Asır Başındaki Dini Tasavvurları ve Örf-Adetleri]. CB: MAE. XXIV, Leningrad, 1971, s. 16.

Yusuf ve Ahmed. Taşkent: Fen Neşriyatı, 1987.